

Néhány gondolat XVI-XVII. századi protestáns iskolaügyünkről

*A bölcsnek elméje értelmesen igazolja
az ő száját és az ő ajkain a tudományt
(Példabeszédek 16:23)*

A protestáns iskolaügy Magyarországon a reformáció évszázadaiban – beláthatatlan nagyságú kutatási terület. Beláthatatlanul gazdag mondanivalót is kínál. Már csak ezért sem volna lehetséges néhány száz sorban a maga teljességében bemutatni. De lehetetlen volna ez azért is, mert a szerző – ha a témának egyik-másik részterületével foglalkozott is kicsit mélyebben – nem tekinthető az egész kérdéskör szakértőjének, specialistájának. Ha ennek ellenére vállalkozott arra a feladatra, hogy ír a kérdésről, két dolgot tehet. Vagy megpróbálkozik egy filológiai részprobléma teljes körűjárásával, vagy megkísérel néhány általa fontosnak tartott tendenciát, tanulságot mintegy madártávlatból megmutatni. Most ez utóbbi utat választottam. Négy olyan jellegzetességét próbálom meg felvillantani a hazai protestantizmus XVI- XVII. századi iskolaügyének, amely reményeim szerint általános képet is ad róla, ugyanakkor a mára nézve is tanulságokkal szolgálhat.

A legfontosabb talán az, ami a mottóul választott bölcs mondásban, példabeszédben is áll. Világos a tanulás, *az iskola célja: bölcsé és ékesen szólóvá nevelni az embert.* A bölcsesség pedig Isten és a Biblia minél mélyebb ismeretét foglalja magában. A kor tudományossága is az egyetemes Bibliatudományban összegződik. A Szentírás egyre mélyebb megértését szolgálja minden, éppen e cél érdekében kibontakozó részdiszciplína, történeti és természeti egyaránt. Isten szava az ige pedig a Bibliában emberi nyelven szól a hívekhez. Ezért *az iskolai képzés elsősorban nyelvi képzés.* A humanizmus szellemiségéből kiindulva a latin nyelv klasszikusainak nyelvhasználatát eszménynek teintve, *imitálva* az elsősorban cél az *eloquentia*, az ékesszólás elsajátítása. De nem állnak meg a pusztá humanista céloknál. Az eloquentia csak akkor igazi érték, ha a lélek javát szolgálja, ha etosszal telített, ha az út végén a *sapiens atque eloquens pietas*, a bölcs és ékesszóló kegyesség áll. Aki idáig eljutott, annak elméje értelmesen igazgatja az ő száját, és az ő ajkain öregbíti a tudományt.

Ez az általános lelki, etikai alapja a protestáns iskolaszervezés, iskolaügy lendületének, sikerességének Magyarországon is. Merthogy „sikertörténetről” van szó, az kétségtelen. Miben állnak ennek a sikernek azok az elemei, amelyeket most fontosnak látszik sorra venni? Elsőként említtem a perigrinációt, a külföldi egyetemek látogatását. Ez a leghatékonyabb eszköze, legbiztosabb jele annak, amiről manapság annyi szó esik: Európához való tartozásunknak. Magyarországon a tárgyalt időszak végefeléig egyetem nem lévén, a legmagasabb képzettségre vágyó és a legmagasabb képzettségre alkalmas diákok külföldön fejezték be tanulmányaikat. Természetesen nem a reformációval indult ez a folyamat, hiszen az egyetemek kialakulásától kezdve a középkorban is egyre erősödő törekvés ez. A reformáció korában fejlődött azonban valóban tömegeket érintő mozgalommá. A XVI-XVII. század fordulójára pedig az

egyházak által tudatosan és rendszeresen szervezett intézményi jellegű kereteket nyert.

Melyek a *perigrináció* legfontosabb tanulságai számunkra? Először is az, hogy *mindig a legfontosabb szellemi központok felé irányult*. A XVI. század elején az Erasmus szellemében működő krakkói és bécsi egyetemeken megfordult diákoknak volt hatalmas szerepük a megindult szellemi, lelki erjedés megerősítésében, a reformáció mozgalmának előkészítésében, a reform eszmék terjesztésében. Krakkó és Bécs után Luther és Melanchthon együttműködésének évtizedeiben, és még utána is hosszú ideig Wittenberg a fő úticél. Majd a reformáció polarizálódásának előrehaladásával megnőtt az érdeklődés más német egyetemek, főként Strasbourg és a kálvinista Heidelberg iránt. Majd, mikor a kontinens szellemi életének fő pezsdítő erejévé a németalföldi és angliai események váltak, a holland egyetemek Amszterdam, Leyden, Utrecht gyakorolták a legnagyobb vonzást, de sokan hajóztak át Angliába is.

A más országokban tanuló diákokat nem az „önmegvalósítás”, az egyéni karrier vágya vezérelte. A kor szokásainak megfelelően az azonos nemzethez tartozók közösségeket alkottak az egyes egyetemeken. Ezek a közösségek intézték, illetve segítették a gyakorlati élet megszervezését: szállás, étkezés és hasonló ügyek elrendezését. De főként intellektuális és lelki, igen gyakran bibliaolvasói, istentiszteleti közösséget is jelentettek. Egy pillanatra sem felejtkezhetett el a perigrináló arról, hogy feladattal, sőt küldetéssel érkezett tanulmányai színterére. Megjegyezzük, hogy nemcsak a protestáns egyetemeken volt ez így. A római Collegium Germanico-Hungaricum lakói is épp ilyen közösségeket képeztek.

A peregrináció egyéb tanulságai már átvezetnek a további kiemelkedő elvekhez, gondolatokhoz. A perigrinációból hazatértek kötelesek voltak a tanulmányaik költségeit viselő közösség (többnyire egy-egy város, sőt falu közössége, egy-egy jobbmódú polgár vagy nemes, természetesen nem ritkán egy-egy arisztokrata, vagy maga az erdélyi fejedelem) által fenntartott iskolákban szolgálni egy-két, néha több évig is. Ezt a gyakorlatot tekinthetjük a *protestáns iskolaügy területi elvének*. Az ország egész területén igen nagy számban alakultak ki a középkor végi városi vagy káptalani iskolák folytatásaként humanista típusú iskolák, amelyekben alapos grammatikai és poétikai jártasságot, a latin klasszikusok ismeretét, magasszintű retorikai, s esetleg filozófiai tudást lehetett elsajátítani. Ezekben – a mai középiskolával egyenértékűnek tekinthető intézményekben – sokszor egy-egy külföldön tanult rektor irányításával folyt a munka, vagyis olyan személy vezette ezeket az iskolákat, aki az európai kultúra, tudományosság kútfőiből frissen merített, s nem ritkán ismertséget, helyet szerzett magának az európai szellemi elitben is. Természetesen jónéhány intézmény felülemelkedett a középiskolai nívón. Az úgynevezett kollégiumi típusú iskolákban már alapos filozófiai és teológiai képzés is folyt. Ezek a korszak főiskolái. Sokkal magasabb volt ezek száma, mint amennyiről a közvéleménynek tudomása van. Brassó, Kassa, Eperjes, Bártfa, Késmárk, Besztercebánya, Bán, Rózsahegy, Trencsén, Sopron iskolái azok az evangélikus intézmények, amelyekben tartottak főiskolai színvonalú képzésről tanúskodó disputációkat, azaz nyilvános vitákat, többnyire teológiai, jogi, de nem ritkán filozófiai, sőt natúrfilozófiai, vagyis természettudományi témákról, kérdésekről.

Nagyon határozottan mutatkozik meg a területi elv például a református kollégiumok elhelyezkedésében. Jól megragadhatók azok a tudatos törekvések, amelyek arra irányultak, hogy valamennyi református egyházkerületben működjék egy-egy, esetleg két-három ilyen intézmény. A Felső-Duna mellékén Nagyszombat és Komá-

rom adtak otthont ilyen iskolának. A Tiszán inneni területben hamar kialakult és meg is szilárdult a sárospataki kollégium. Erdélyben Kolozsvár, Marosvásárhely és Gyulafehérvár voltak a legfontosabb központok, a későbbi évszázadokban pedig Nagyenyed a gyulaferhévári kollégium menedéke. A Tiszántúlon Debrecen iskolája emelkedett ki fokozatosan, de 1660-ig, amíg török kézre nem kerül, Várad legalábbis egyenrangú központnak számított. A Dunántúlon eleinte a tolnai, később a pápai iskola említendő. Ezek a nagyobb intézmények látták el pedagógusokkal környékük kisebb iskoláit, sokszor a gimnáziumokat is, de főként a hozzájuk kapcsolódó falusi kisiskolákat, amelyekben anyanyelvű oktatás is folyt. Vagyis a protestantizmus iskolaügye megpróbálta a műveltséget nemcsak területileg, de mélységében is az egész társadalom számára közvetíteni, hozzáférhetővé tenni.

Természetesen állandóan voltak kísérletek egyetemalapításra is. Ez inkább a reformátusok számára volt fontos, hiszen az evangélikusok igényeit – lévén, hogy iskoláik nagyobb része németajku városainkban volt – teljeskörűbben elégítették ki a németországi egyetemek. Azoknak a szellemi kapcsolatoknak, amelyeket a peregrináció során építettek ki diákjaink, igen fontos szerepük volt abban, hogy 1629-ben Gyulafehérvárra érkezett három híres német professzor Johann Heinrich Alsted, Johann Bisterfeld és Johann Piscator. 1650-ben pedig Sárospatak iskolájának vezetését vállalta magára néhány évig Joannes Amos Comenius. Ha ezek az intézmények nem növekedtek is több korból álló teljes egyetemi szervezetté, de legalább a lelkész-képzés területén hosszabb-rövidebb ideig valóban egyetemi színvonalon működtek. Gyulafehérvár fénykorában 1630 és 1658 között megindult azon az úton, hogy Kelet-Európa kálvinista szellemi központjává váljék. Hallgatói között nagy számban jelentek meg az üldözött cseh, morva, lengyel protestantizmus hívei, vonzásköre egész Sziléziáig terjedt. Az, hogy az európai szellemi elit tagjai közül sikerült professzorokat megnyerni, jelzi, hogy Európa is fontosnak tekintette a magyar ügyet, Európa is a maga részének érezte hazánkat, s ehhez nem utolsósorban éppen a peregrináció, s az ehhez kapcsolódó iskolaügy magas színvonala vezetett.

A külföldről hazatérő diákok nem érkeztek egészen üres kézzel. Anyagi értelemben természetesen többnyire egyetlen fillér nélkül érhettek vissza, hiszen egyéni anyagi erejüket, mint említettük, messze meghaladta már az útrakelés is, mecénásokra, adakozásra szorultak. Volt azonban reményük arra, hogy tudásukat, addigi alázatos munkájukat továbbra is megbecsüli a közösség, amelynek igénye van arra, amit magukkal hoztak, a bölcsességre, a *sapiens et eloquens pietasra*. És ez így is volt. A külföldi akadémiákról hazatérteket itthon megbecsülés övezte és tisztes megélhetés volt osztályrészük. Azaz nemcsak a kibocsátásban, a befogadásban is pozitív társadalmi attitűd vette körül a peregrinációt és az iskolaügyet.

Ami materialist – a szellemi poggyászon kívül – magukkal hoztak a diákok, azok a könyvek. S ezzel rövid szemlélnkben elérkeztünk az utolsó állomáshoz. Nemcsak a szűken vett oktatás és nevelés színtere volt e két évszázadban az iskola, hanem szélesebb értelemben is hordozója, szervezője a kulturális élet, a kultúra egésznek.

Ennek egyik eleme a könyvtár. A peregrinálók igyekeztek a későbbi munkájukhoz legszükségesebb tudományos műveket még külfödon megvásárolni. A lelkészi, tanári hagyatékok könyvanyaga pedig előbb-utóbb a kollégiumokra szállt. Így alakultak ki fokozatosan a kollégiumi könyvtárak, amelyekben mintegy könyvmúzeumokban egymásra rétegződtek a különböző korszakok szellemi áramlatait reprezentáló munkák. Ezek elégítették ki aztán az egymást követő diákgenerációk szellemi érdeklődését, de rendelkezésre álltak az iskolák környékén élő – egyébként nem túl népes –

intellektuális rétegnek is. A későbbi évszázadokban is állandó forrásai és bázisai voltak ezek a könyvtárak a magyar kultúrának.

Ha az európai tudományosság nagy műveinek kinyomtatására hazai nyomdáink nem vállalkozhattak is, tankönyvekre mégiscsak szükség volt. Brassó, Debrecen, Bártfa, Lócse, Gyulafehérvár, Trencsén, Sárospatak műhelyei többek között, amelyeknek legbiztosabb megrendelői éppen az iskolák voltak. A tankönyvek maguk is jelentős szellemi értéket képviseltek, hiszen sokszor az alapfokú művek alkotói is akor legnagyobb szellemei, Erasmus, Melanchthon, Comenius, hogy csak az óriásokat említsem. De az iskola mellett működő nyomda szolgálta más igényeket is. Elsősorban természetesen az egyházét, de nekik köszönhető a magyar nyelvű irodalom megerősödése és a meginduló magyar nyelvű tudományosság is.

A könyvtár és nyomda mellett nem hagyhatjuk említés nélkül a harmadik kulturális „intézményrendszert”, amely eben az időben az iskolákhoz kapcsolódott, a színházat sem. Már a XVI. században is vannak nyomai, hogy az európai gyakorlattal egyezően, a hazai iskolákban is rendeztek színi előadásokat. Ezek kettős célt szolgáltak. Nagyszerű lehetőséget nyújtottak a diákokretorikai képzésének kiteljesítéséhez, ugyanakkor egy-egy iskoladráma hatásos eszköz volt a lakosság szélesebb rétegeinek szórakoztatva való neveléséhez. Egy-egy látványosabb előadás – s ez nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a protestáns iskolákra jellemző – nagy esemény számba ment, komolytömegeket mozgató meg, bizonyítva és erősítve iskola és társadalom szerves kapcsolatát.

Ezzel a gondolattal zárhatjuk rövid szemlénket. AXVI- XVII. század olyan időszak volt, amelyben iskola és társadalom szerves egységben élt és fejlődött. A reformációval, a hit megújításával indult e két évszázad, s ez támasztott fokozott, új minőségű igényt az iskolákkal szemben. A társadalom egészének adakozó kedvéből, áldozatvállalásából váltak képessé az iskolákara, hogy ezeknek az új igényeknek megfeleljenek. Bekapcsolják, vagy sokkal inkább benntartsák az országot Európa szellemi vérkeringésében. Felkészítsenek a peregrinációra, kielégíthessék a lelkeszképzés iránti hatalmas igényt. fokozatosan magukra vállalják a városi és megyei vezető réteg tanítását. A bennük szerezhető tudásra épülhessenek a későbbiekben - az iskolákban egyébként rendszeresen nem oktatott, de a gyakorlatban így könnyebben elsajátítható szakismeretek. A nevelés, oktatás feladatait az egész ország területén és a társadalom minden rétegét elérve igyekezett teljesíteni ez az iskolahálózat. Közvetlen feladatain túl pedig az egész társadalom szellemi, kulturális életének erjesztője és egyben legfőbb színtere is volt.